

SA Osiliana / Tallinna ülikool

Aruanne Valjala maalinna ümbruse arheoloogilistest kaevamistest

Kaevand H

19.–24.08.2022

Marika Mägi

Kopenhaagen 2024

Arheoloogilise uuringu põhiandmed

Mälestise nimetus / uuringu objekt:		Valjala maalinna ümbruskond (kaevand H)	Loa number: UT-258 (08.07.2022)
Aadress (uuringu objekti asukoht): Saaremaa vald, Valjala alevik, Maalinna asustusüksus (85801:001:0887)		Registrinumber: 12759	
Koordinaadid: S-nurk, 6473964.611, 429567.322, kõrgus 10.465 SW-nurk, 6473965.794, 429564.533, kõrgus 10.411 N-nurk, 6473970.426, 429566.484, kõrgus 10.571 NO-nurk, 6473969.201, 429569.213, kõrgus 10.553			

Uuringu eesmärk ja kokkuvõte:

Uuringu eesmärk oli selgitada lähemalt linnust ümbritseva valli 1 ehitust. Sel eesmärgil tehtud kaevandis H paljandus 2 m laiune kividest laotud müürialus ning sellest kirde poole jääva tõenäolise ehitise nurk. Kultuurikiht oli mõlemal pool valli 1.

Tehtud/tellitud dateeringud	analüüsid	ja	Välitööde juhataja ja asutus: Marika Mägi, Maris Niinesalu-Moon
☒ ¹⁴ C ☐ dendro ☐ luu			SA Osiliana / Tallinna ülikool
			Toimumisaeg: 19. – 24.08.2022
			Tööde tellija: SA Osiliana ja TLÜ teaduslik uuring
			Kaevandi või uuritud ala pindala:

☐ muu		13,6 m ²
		Leiud (peanumber): SM 10890: 222-228

Märkused:

Käesolev aruanne kuulub kokku teiste aruannetega Valjala maalinnast ja ümbrusest. Objekti kirjeldus, varasem uurimislugu jmt vt 2021. aasta aruandest.

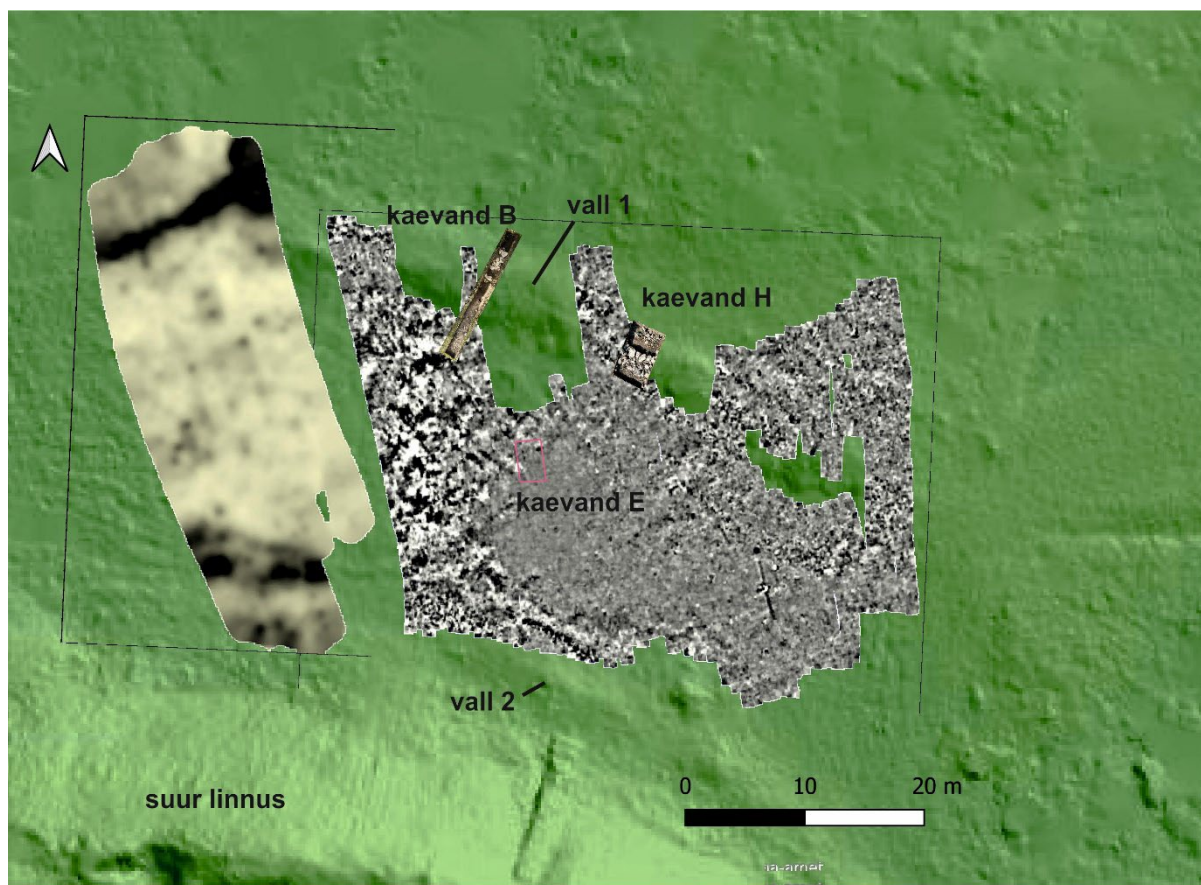
Kuupäev 26.03.2023	Allkiri <i>/allkirjastatud digitaalselt/</i>
-----------------------	---

1. Kaevandi asukohavalik ja geofüüsikalised uuringud

2022. aasta mais läbi viidud georadari uuringud hõlmasid kaht ala Valjala linnusest vahetult põhja pool, linnust ümbritsevate vallide 1 ja 2 vahel (joonis 1). Mõlemate nimetatud vallide alused joonistusid georadari horisontaallõigetel selgelt välja, kuid on jälgitavad ka lidari kaartidel ja kohapealsel vaatlusel.

Kaevandi H asukoht valiti kaevandist B 12 m kagu suunas. Kuna kaevand B oli üksnes ca 1 m laiune tranšee, oli kaevandi H eesmärgiks kontrollida veidi laiemas lõigus valli 1 ehitust ning selle seost ümbritseva kultuurkihiga.

Kaevandiks valitud kohast 5 m kagu poole tundub kohapealsel vaatlusel ja lidari kaardi põhjal olevat valli 1 sees umbes 5,5 m laiune katkestus. Võimalik, et see on kunagine väravakoht, seda enam, et koht jääb suure linnuse kaguküljel oleva arvatava väravakäigu lähedusse. Kaevandist H kirde ja põhja poole, s t suurest linnusest kaugemale, jääb kõrgem ala, kus juba 2009. aastal on tuvastatud kultuurkiht ja kus praegu paiknevad lõkkekoht ja piknikulauad.

Joonis 1. Kaevandi H asukoht ja seos georadari horisontaallõigete ning teiste ümbritsevate kaevanditega. Alus: Maaameti kaardiserver.

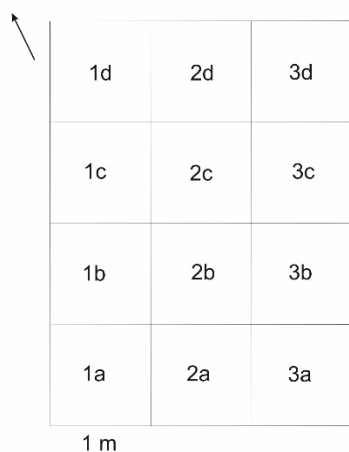
Foto 1. Käevandi H asukoht, droonifoto.

Foto 2. Piknikukohad käevandist H kirde pool kõrgemal kultuurkihiga alal.

Kaevandi H planeerisime mõõtudega 3x4 m, pikem külg üle müüri (NO-SW), 3 m külg piki müüri. Lõplikuks kaevandi pindalaks kujunes siiski 13,6 m². Kihid võtsime vastavalt kivide resp kihi iseloomule, mitte järgides horisontaalseid kõrgusi. Kuna kaevamise eesmärgiks oli eeskätt struktuuri välja selgitamine, kaevati küll kühvlitega, aga pinnast täiendavalt läbi ei sõelutud.

Kõrgused ja asukohad mõõdeti sisse GNSS süsteemiga Trimble R10, mõõdistas Marika Mägi. Kõikide käesolevas aruandes olevate fotode ja jooniste autor on Marika Mägi.

Joonis 2. Ruutude arvestus kaevandis H.

Kaevand H koordinaadid

nurk	koordinaadid	kõrgus
S-nurk	6473964.611,429567.322	10.465
SW-nurk	6473965.794,429564.533	10.411
N-nurk	6473970.426,429566.484	10.571
NO-nurk	6473969.201,429569.213	10.553

I kiht

I kihiks lugesime kihi peal mätta eemaldamist. Juba siin paljandus suurtest kividest valli alus, mis koosnes nii pae- kui ka raudkividest. Vall oli kaevandis suunaga NW-SO ja paljanus i kihis 1,9-2 m laiusena. Suurte vallialuse kivide vahel leidis ka väiksemaid, lisaks oli väiksemaid kive müürialusest väljaspool, kuhu need tõenäoliselt olid vallilt varisenud.

Juba I kihist saadi ka savinõukilde, mis kõik paiknesid vallist 1 seepool, s t suure linnuse pool. Pinnas oli pruunikasmust, veidi savikas, selles leidis vähesel määral söetükikesi.

Foto 3. Vaade kaevandile H SW-poolt. Valli 1 aluse suured kivid ja valli kõrval olevate väiksemate kivide kiht, mis tõenäoliselt on vallilt varisenud.

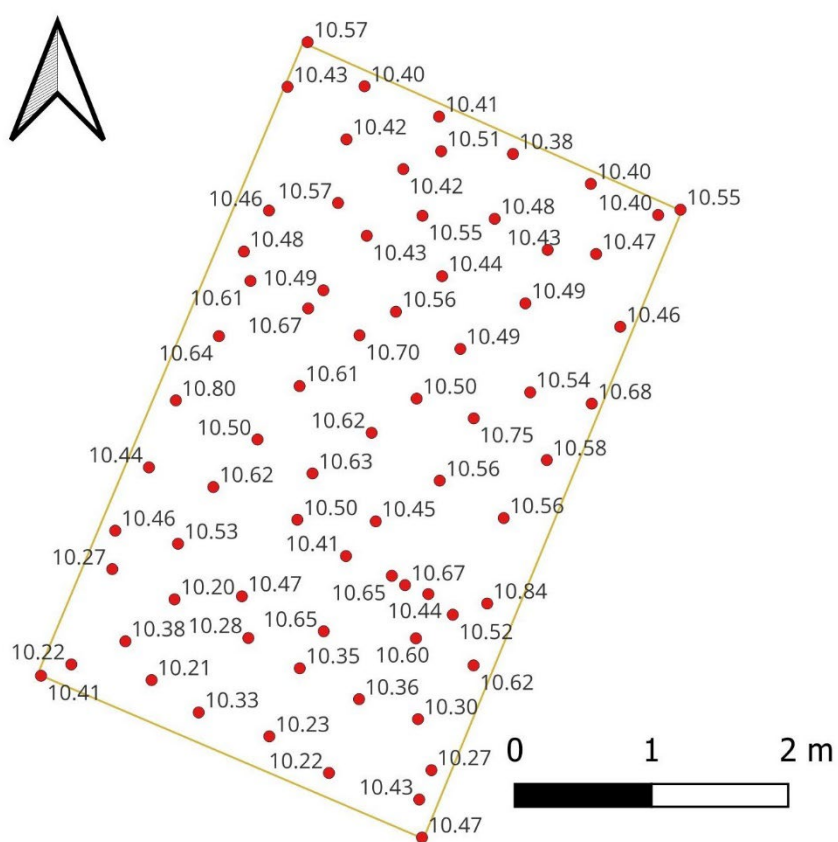
Foto 4. I kiht välja puhastatuna, vaade SO-poolt.

Foto 5. Valli 1 alus ja sellest väljapoole jäänud osa kaevandist H I kihis, vaade NO-poolt.

Foto 6. Valli 1 alusmüüri NO-serv I kihis, vaade NW-poolt.

Joonis 3. I kihi kõrgused kaevandis H.

II kiht

II kihi välja puhastamisel viskasime ära kõik kivid, sh suure osa valli sisemisi kive (s t müürialuse äärekivide vahel olevaid kive). Vall kulges ruutudes b-c ja oli jätkuvalt ca 2 m laiune. Äärekivid olid peamiselt suured paekivid. Ehituselt meenutas vall kaevandis D paljandunud valli 2.

Ruutudes a oli tegu selge kultuurkihiga, milles leidsid võrdlemisi rohkelt söetükikesi ja ka savinõukilde. Kultuurkihi puhastasime II kihis välja kuni savikihini, s t eeldatavalt loodusliku pinnaseni. II kihi pinnas oli mustjaspruun, vähe savikas, sömer muld.

Vall 1

Valli 1 siseserv (s o SW-äär) oli laotud sirge servaga SW-suunas. Vallialusest NO-pool leidsid hõredalt keskmise suurusega kive, mis tõenäoliselt olid vallilt varisenud. Valli NO-serva moodustanud ca 25 cm paksused suuremad paekivid olid samuti laotud korrapäraselt sirge servaga väljapoole, s o NO-suunas. Müüri ääres NO-küljel leidsid muust alast rohkemal määral söetükikesi.

Valli äärekivide vahel olev müüri sisemus (laiusega 60-80 cm) oli täidetud väiksemate, peamiselt paekividega (läbimõõt 30-40 cm). Peab märkima, et vallist 1 olidki tegelikult säilinud peamiselt üksnes alumised kivid, mis viitab müüri lammutamisele. Ka folkloorist ja 19.-20. sajandi teadetest on selge, et Valjala linnust ümbritsenud vall oli varem olnud kõrgem, selle kivid on aga ära veetud (mõnede andmete kohaselt tee-ehituseks; vt aruanne 2021. aastast).

Foto 7. II kihi välja puhastamine. Valli 1 aluskivid olid vaid ühes kohas säilinud kahe kivi kõrguselt.

Foto 8. Valli 1 korrapäraselt laotud NO-serv, II kiht. Vaade NO-poolt.

Foto 9. Valli 1 korrapäraselt laotud NO-serv, II kiht (kokku pandud fotod). Vaade NO-poolt.

Arvatava ehitise jäänused vallist 1 väljaspool

Ruutudes d, kus I kihis oli olnud tegu valdavalt üksnes pinnasega, paljandus II kihis kivilade. Lade ei olnud kuigi korrapärane, kuid hõlmas siiski üksnes teatud ala ruutudes 2-3/c-d, lisaks üks väiksemate kivide kogumik ruudus 1/d. Võimalik, et kaevand H lõi kas selles kohas mingi vallist 1 väljaspool paiknenud ehitise nurka.

Foto 10. Arvatava hoone nurk kaevandi H NO-osas, II kiht. Vaade NW-poolt.

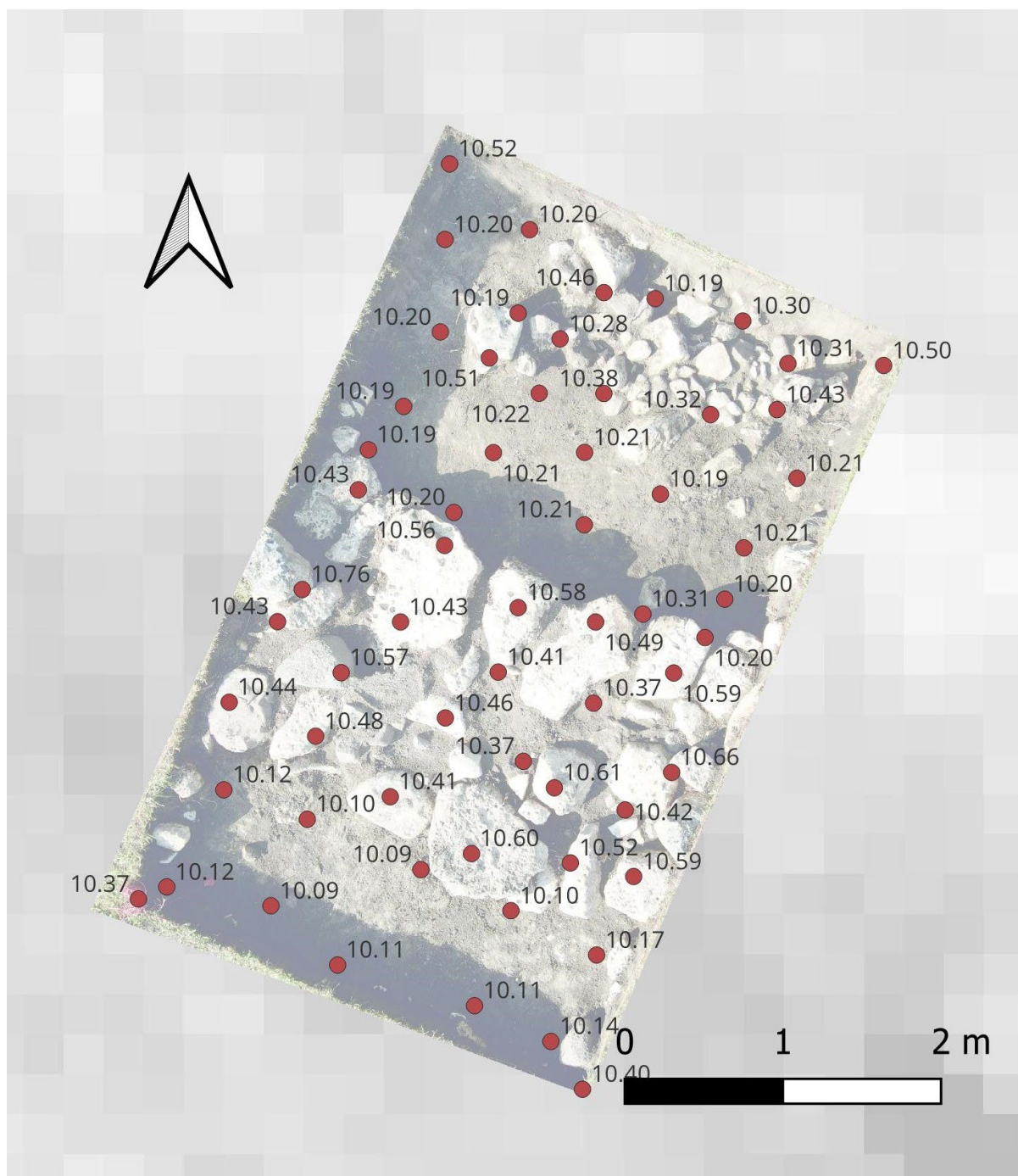
Foto 11. Arvatav hoonealus kaevandi NO-osas. II kiht. Vaade NNO-poolt.

Foto 12. Kaevandi H NO-poolmik II kihis, vaade SO-poolt.

Foto 13. II kiht kaevandis H, droonifoto.

Joonis 4. II kihi kõrgused kaevandis H.

Foto 14. Droonifoto II kihist kaevandis H. Oletatava hoone kivikiht on eemaldamisel.

III kiht

III kihis eemaldasime arvatava ehitusega seotud kivid. Nende vahel ja all oli kultuurikiht, milles sisaldus vähesel määral sütt ja loomaluud.

Võimaliku hoone kivikihi alt võeti ^{14}C proov loomaluust, mis andis kõige tõenäolisemaks tulemuseks 15. sajandi I veerandi, võib-olla ka 14. sajandi II veerandi (vt ^{14}C analüüsid käesolevas aruandes). 15. sajandi esimese veerandi andis tulemuseks ka üks maalinna õuelt 1960. aastate kaevamistel saadud loomalu analüüs. Tundub seega, et mingi tegevus toimus Valjala maalinnal ja ümbruses ka 15. sajandil ning nimetatud kivilade resp hoone võiks pärineda sellest ajast.

Vallialuse kivide eemaldamine

Valli 1 aluskivide eemaldamisel selgus, et ka selle all oli tegu kultuurkihiga, milles leidis vähesel määral söetükikesi. Söetükikestega mullakiht valli all oli 7-10 cm paksune, selle alt tuli tüüpiline savine looduslik pinnas. ^{14}C proov vallikivide alusest kultuur kihist andis tulemuseks perioodi 12. sajandi viimasest veerandist kuni 13.

sajandi keskpaigani. Vall püstitati seega hiljem, mis ühtib ^{14}C tulemustega ka mujal kaevandits.

Kõiki vallialuse kive polnud otstarbekas eemaldada, kuna need olid väga suured. Ligipääsetav valli 1 alune ala otsiti läbi metallidetektoriga, kuid leide ei saadud.

Foto 15. Kultuurkiht valli 1 aluskivide all kaevandi idaosas, vaade NO-poolt.

Foto 16. Kaevandi H SO-profiil ruutudes 3a-3b, s o vallialusest väljaspool.

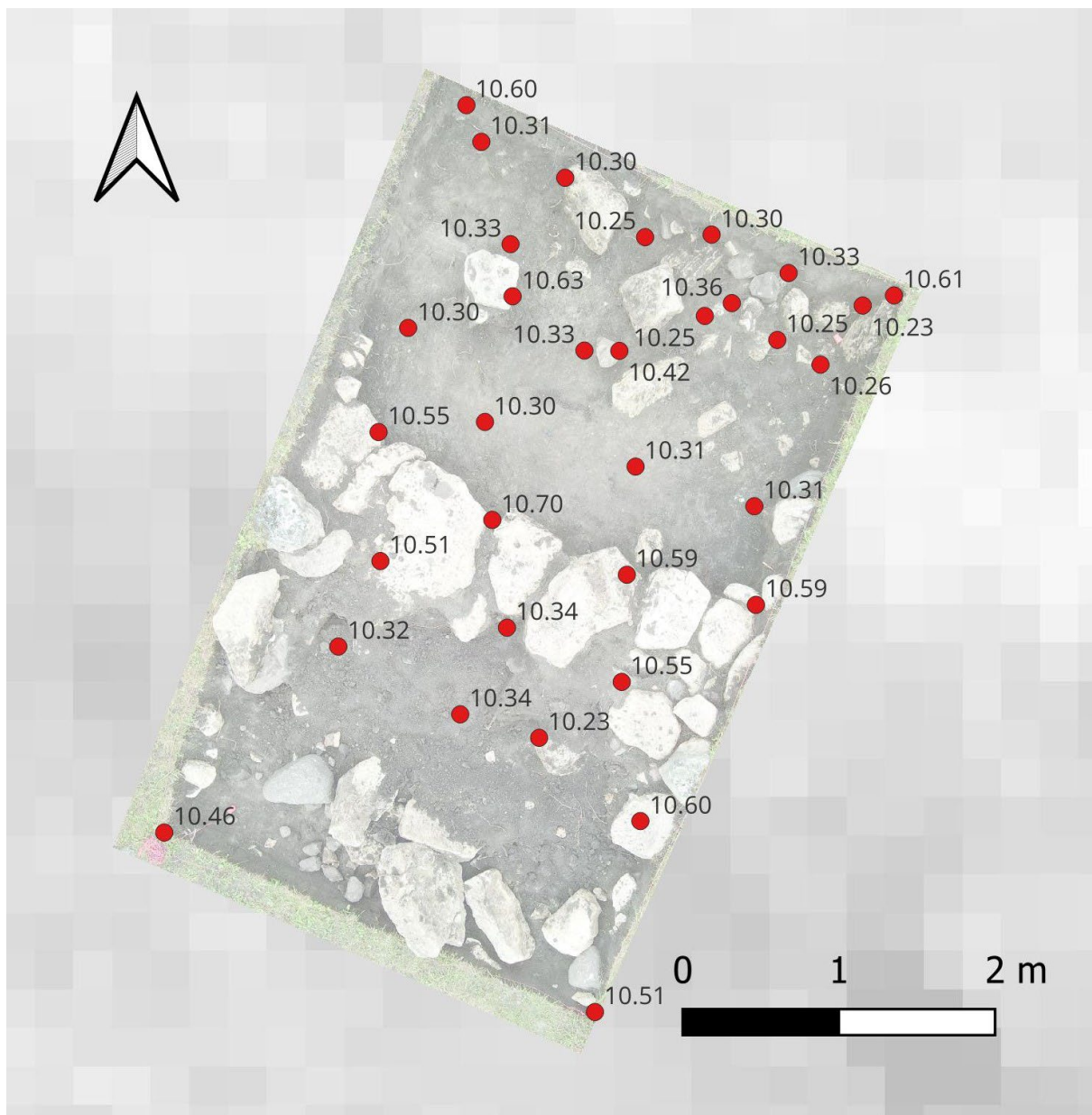
Foto 17. Kaevandi NW-profiil ruutudes 1a-b, s o vallialusest väljaspool.

Foto 18. Oletatav hoonealus kaevandi NO-osas, III kiht, vaade SW-poolt.

Foto 19. III kiht kaevandis H, droonifoto.

Joonis 5. III kihi kõrgused kaevandis H.

Foto 20. Kaevand H peale kinnijäämist, vaade S-poolt.

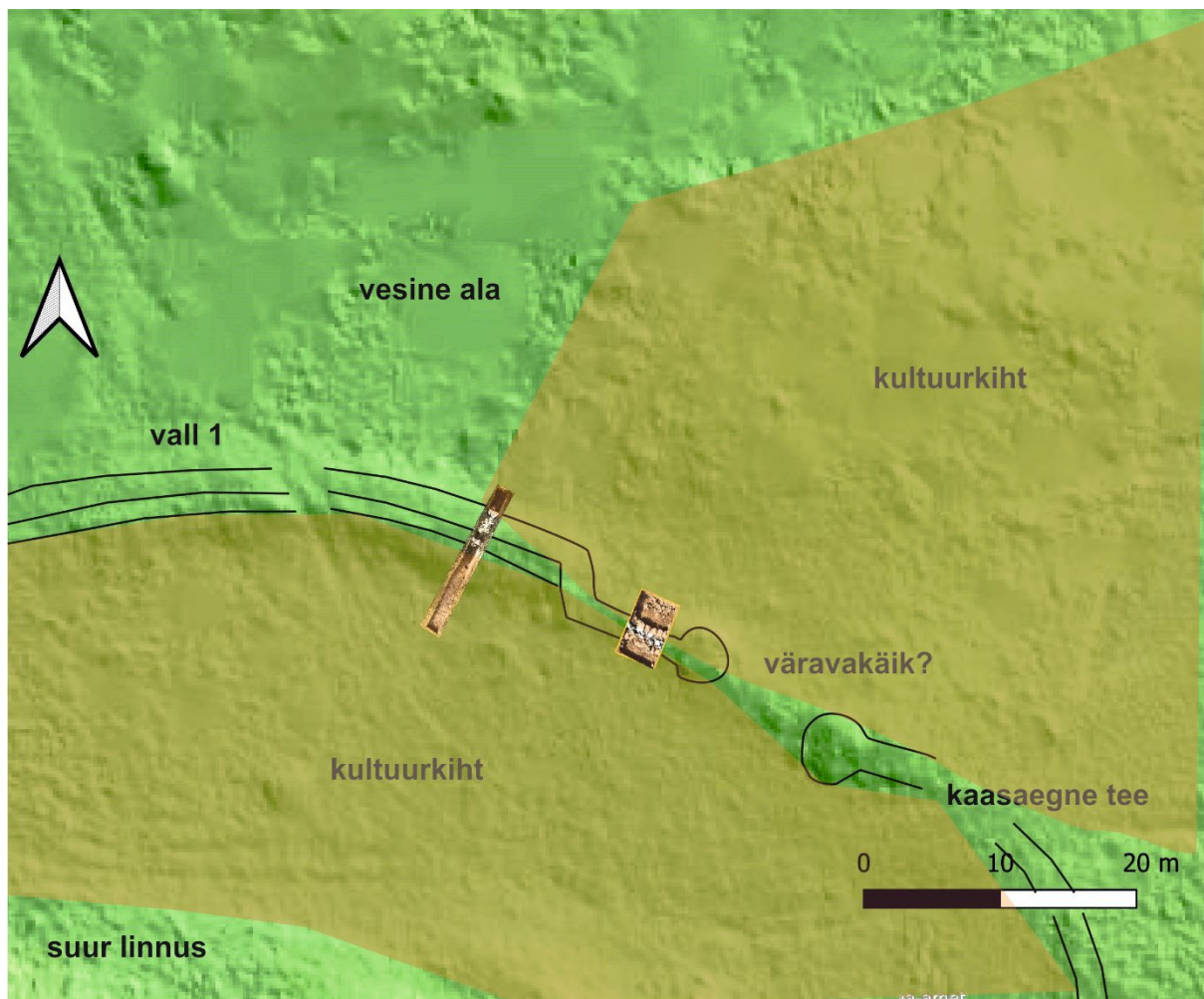
Kokkuvõte kaevand H

Kaevandis H paljandunud valli 1 alus erines mõnevõrra kaevanditest B ja C välja tulnust. Vall oli siin ca 2 m laiune kivivall, sellel puudus aga muudes kaevandites täheldatud täiendav kindlustusetapp (2. ehitusetapp). Kaevandites B ja C oli vall ehitatud mingil hetkel laiemaks, umbes 3 m laiuseks ning kaetud pealt savikihiga, mille sees suuremad kivid. Savikiht oli toodud ilmselt samast ümbruskonnast, selles leidis üsna rohkesti sütt. Söest võetud analüüsid näitasid, et valli 1 kõrgemaks ehitamine savikihi abil ei saanud toimuda enne 13. sajandi keskpaika (vt aruanne Valjala kaevamistest 2021, kaevandid A, B ja C). Nagu juba eespool osutatud, leidis vallide 1 ja 2 all kõikjal varasem kultuurikiht, mis dateerus nii ^{14}C kui ka leidude põhjal peamiselt perioodi alates 12. sajandi teisest poolest kuni 13. sajandi alguseni. Võib seega oletada, et ka valli 1 esimene ehitusetapp leidis aset kõige varem aasta 1200 paiku, tõenäoliselt aga 13. sajandi esimeses pooles.

Joonis 6. Kaevandid B ja H (II kiht) asetatuna Maaameti kaardiserveri lidarikaardile koos georadari horisontaallõikega.

Asetades georefereeritud fotod kaevanditest B ja H Maameti lidarikaardile ja /või georadari horisontaallõikele, on näha, et kaevandist B ca 5 m ida pool ja kaevandist H ca 5 m lääne pool teeb vall 1 üsna järsu, ligikaudu L-kujulise jõnksu. Tundub tõenäoline, et see võiks olla seotud kaevandist H N- ja NO-poole jääva kultuurkihiga alaga. Siin näib olevat paiknenud mingit laadi eeslinn. Selle nn eeslinna ja suure linnuse vahel olevat valliosa ei ole täiendavalt kindlustatud sel ajal, kui ülejäänud vall 1 laiemaks ja kõrgemaks ehitati.

Joonis 7. Valli rekonstruktsioon. Näha tugevdatud valli osa, vallis olev jõnks ja võimalik väravakäik.

26.03.2024

Marika Mägi

LISAD

Lisa 1. Leiud

Leiud kaevandist H

SM 10890: 222-228.

alanr.	leid	kiht	koordinaat	kõrgus
222	Savinõukillud, 13	I	6473965.166,429567.000	10.259
223	Savinõukillud, 3	I	6473965.131,429566.623	10.251
224	savinõukild	I	6473969.454,429566.584	10.373
225	Savinõukillud, 2	II	6473965.283,429566.982	10.215
226	Savinõukillud, 5	II	6473965.562,429566.535	10.207
227	Savinõukillud, 5	III	6473969.145,429567.126	10.246
228	Savinõukillud, 3	III	6473969.034,429568.772	10.214

SM 10890:

222. Savinõukillud, 13. Käsitsikeraamika, siledad pinnad, hea põletus, püstjas serv. Üks külge osadel orandž, kuid suure tõenäosusega kõik samast nõust. Arvatavalt 12.-13. sajand.

223. Savinõukillud, 3. Käsitsikeraamika, siledad pinnad, hea põletus, püstjas serv. Suure tõenäosusega kõik samast nõust, nagu eelmine. Arvatavalt 12.-13. sajand.

224. Savinõukild, tilluke, ainult üks pind.

225. Savinõukillud, 2. Koostises purdu. Tõenäoliselt rauaaja teine pool.

226. Savinõukillud, 5. Käsitsikeraamika, siledad pinnad, hea põletus. Arvatavalt 12.-13. sajand.

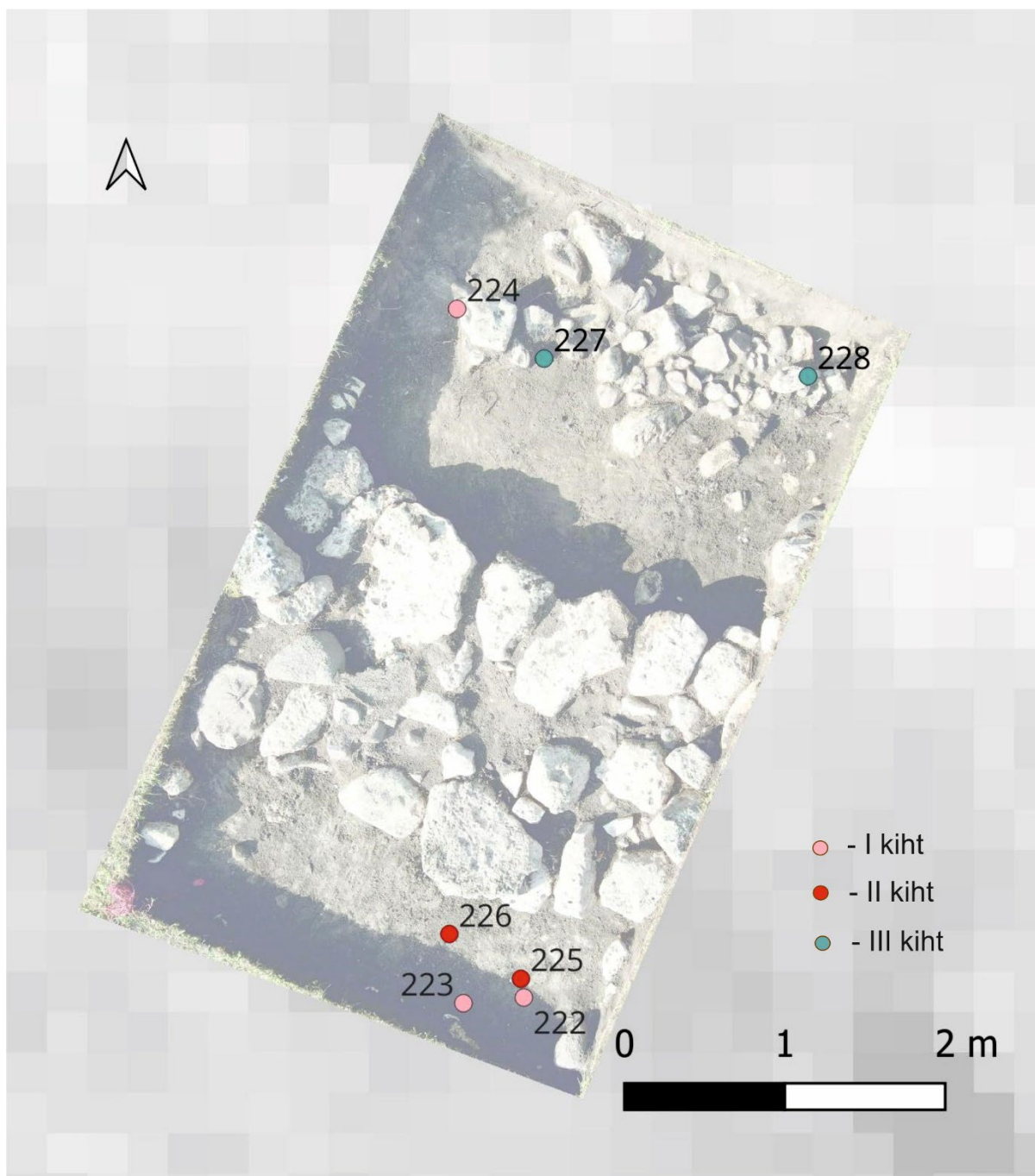
227. Savinõukillud, 5. Nagu eelmised.

228. Savinõukillud, 3. Sileda veidi kiilja pinnaga, käsitsikeraamika. Arvatavalt 11.-12. sajand.

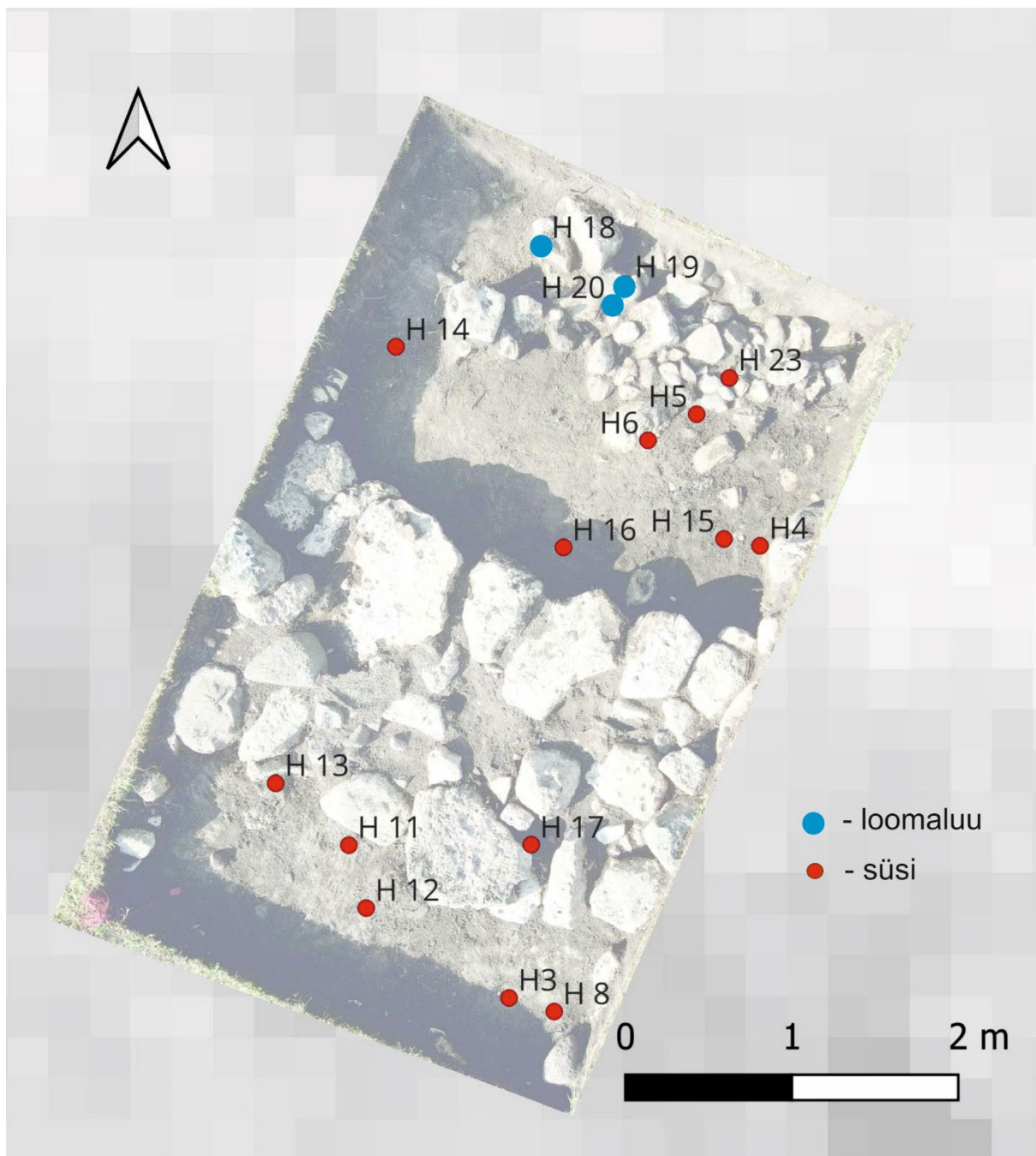

Joonis 8. Leiuplaan.

Luud ja söeproovid kaevandist H

Süsi ja luud kaevandist H				
number	leid	kiht	koordinaadid	kõrgus
H3	süsi	I	6473965.246,429566.980	10.252
H4	süsi	I	6473967.963,429568.488	10.513
H5	süsi	I	6473968.754,429568.107	10.423
H6	süsi	I	6473968.597,429567.815	10.409
H8	süsi	II	6473965.164,429567.251	10.256
H11	süsi	II	6473966.164,429566.017	10.217
H12	süsi	II	6473965.786,429566.121	10.145
H13	süsi	II	6473966.536,429565.577	10.188
H14	süsi	II	6473969.159,429566.300	10.248
H15	süsi	II	6473968.004,429568.271	10.307
H16	süsi	II	6473967.954,429567.307	10.320
H17	süsi	III	6473966.167,429567.113	10.187
H18	loomaluu	III	6473969.769,429567.182	10.211
H19	loomaluu	III	6473969.534,429567.681	10.198
H20	loomaluu	III	6473969.408,429567.612	10.222
H23	süsi	III	6473968.972,429568.304	10.223

Joonis 9. Loomaluud ja söeproovid kaevandist H.

¹⁴C analüüsid

Kaevandist H võeti kaks proovi ¹⁴C dateeringu jaoks, mis määrati Poznani Radiosüsiniku Laboratooriumis.

1. süsi H17, valli 1 alt kultuurkihist

Poz-158749 830 ± 30 BP

Valjala H-1 R_Date(830,30)

68.3% probability

1181AD (6.4%) 1188AD

1210AD (61.8%) 1263AD

95.4% probability

1167AD (95.4%) 1269AD

2. loomaluu H20, kaevandi NO-osas oleva arvatava hoone kivide alumisest kihist

Poz-156085 530 ± 30 BP

Valjala H-2 R_Date(530,30)

68.3% probability

1399AD (68.3%) 1430AD

95.4% probability

1325AD (15.7%) 1353AD

1393AD (79.7%) 1440AD

